

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ПУЛЮЯ**

Кафедра економіки та фінансів

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
для проведення практичних занять
з навчальної дисципліни
«Потенціал і розвиток підприємства»**

**для студентів денної форми навчання
за напрямком підготовки:
076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»**

Тернопіль-2017

Дячун О.Д. Методичні вказівки для проведення практичних занять з дисципліни «Потенціал і розвиток підприємства» для студентів денної форми навчання за напрямком підготовки: 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» // Укл. к.е.н., доцент О.Д. Дячун.- ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017 – 24 с.

Укладач: Дячун Ольга Дмитрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів ТНТУ ім. І. Пулюя

Рецензенти:

Методичні вказівки розглянуті та затверджені на засіданні кафедри економіки та фінансів
Протокол № __ від «__» _____ 2017 р.

Схвалено на засіданні методичної комісії факультету економіки та менеджменту
Протокол № __ від «__» _____ 2017 р.

ЗМІСТ

	Вступ.....	4	
1.	Тема 1. Поняття, структура та характеристика потенціалу підприємства....	5	
2.			T
	Тема 2. Формування потенціалу підприємства.....	6	
3.	Тема 3. Конкурентоспроможність потенціалу підприємства.....	8	
4.			T
	Тема 4. Теоретичні основи оцінки потенціалу підприємства.....	9	
5.			T
	Тема 5. Методичні підходи до оцінки потенціалу підприємства.....	10	
6.			T
	Тема 6. Оцінка вартості нерухомості.....	11	
7.	Тема 7. Оцінка ринкової вартості машин та обладнання.....	13	
8.	Тема 8. Нематеріальні активи. Методи їх оцінки.....	14	
9.	Тема 9. Трудовий потенціал підприємства та його оцінка.....	15	
10.			T
	Тема 10. Оцінювання вартості бізнесу.....	16	
	Глосарій.....	18	
	Список рекомендованої літератури.....	23	

ВСТУП

Вивчення дисципліни «Потенціал і розвиток підприємства» передбачає цілеспрямовану роботу студентів над вивченням спеціальної літератури, активної роботи на лекційних та практичних заняттях, а також самостійного опрацювання теоретичного матеріалу.

Мета вивчення дисципліни:

- надання студентам теоретичних та практичних знань у сфері формування та оцінки потенціалу підприємства;
- формування у студентів системи знань про закономірності, принципи та особливості формування, розвитку, конкурентоспроможності потенціалу підприємства як збалансованого інтегрального утворення;
- оволодіння новітніми засобами ефективного формування потенціалу підприємства;
- розвивати у майбутніх спеціалістів здатність до самостійного мислення у сфері формування, функціонування та розвитку потенціалу підприємства за допомогою сучасних методів оцінки.

Засвоївши курс, студенти повинні чітко знати предмет, завдання, формування потенціалу підприємства та його структурних складових, розуміти економічне значення потенціалу підприємства, володіти методами оцінки потенціалу підприємства, що згодом допоможуть їм у вивченні різних економічних процесів, володіти знаннями про конкурентоспроможність потенціалу сучасних підприємств як збалансованого інтегрованого утворення, а також адаптування потенціалу підприємства до змін у зовнішньому середовищі і подолання можливих перешкоджань його розвитку.

Практичне заняття № 1
Поняття, структура та характеристика потенціалу підприємства
План заняття

1. Поняття терміну «потенціал». Характеристика потенціалу підприємства.
2. Організаційні основи потенціалу підприємства.
3. Структура потенціалу підприємства.
4. Графоаналітична модель оцінки потенціалу підприємства.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Виникнення та історія розвитку категорії «потенціал підприємства».
2. Види та структура елементів, що формують потенціал підприємства.
3. Основні методичні підходи, що визначають сутність потенціалу підприємства.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Еволюційні етапи визначення терміну «потенціал».
2. Структура та характерні ознаки підприємницького потенціалу.
3. Сучасний розвиток виробничого потенціалу.
4. Інфраструктурний потенціал і його роль в сучасному розвитку підприємства.
5. Управлінський персонал як складова успішного ведення бізнесу.

Питання для дискусій

1. Яка відмінність між поняттями «підприємство» та «потенціал»?
2. Які характерні риси потенціалу підприємства?
3. Чи існує необхідність розподіляти елементи, які входять до складу потенціалу підприємства, на об'єктивні та суб'єктивні складові?
4. Яка перевага графоаналітичного методу оцінки потенціалу підприємства?
5. Чи існує необхідність проводити моніторинг підприємницьких можливостей підприємства?

Практичні завдання

Задача

Розрахуйте вартість виробничого та сукупного потенціалу підприємства, якщо розмір фондового потенціалу становить 25000 тис. грн., потенціалу оборотних фондів – 35000 тис. грн., потенціалу нематеріальних активів – 6000 тис. грн., потенціалу технологічного персоналу – 30000 тис. грн.

Вартість управлінського потенціалу становить 7000 тис. грн., інноваційного потенціалу – 39000 тис. грн., фінансового потенціалу – 100000 тис. грн., маркетингового потенціалу – 8000 тис. грн., науково-технічного потенціалу – 12000 тис. грн., інформаційного потенціалу – 5000 тис. грн., інфраструктурного потенціалу – 6000 тис. грн., потенціалу організаційної структури управління – 2000 тис. грн.

Розв'язок

1. Визначимо розмір виробничого потенціалу:

$$ВП = ФП + ОП + НП + ПТП,$$

де ФП - фондовий потенціал;

ОП - потенціал оборотних фондів;

НП - потенціал нематеріальних активів;

ПТП - потенціал технологічного персоналу.

$$ВП = 25000 + 35000 + 6000 + 30000 = 96000 \text{ тис. грн.}$$

2. Визначимо сукупний потенціал підприємства:

$$ПП = 96000 + 7000 + 39000 + 100000 + 8000 + 12000 + 5000 + 6000 + 2000 = 275000 \text{ тис. грн.}$$

Висновок: вартість виробничого потенціалу складає 96000 тис. грн., а сукупний потенціал підприємства - 275000 тис. грн.

Практичне заняття № 2 **Формування потенціалу підприємства**

План заняття

1. Теоретичні основи формування потенціалу.
2. Методичні основи формування потенціалу підприємства.
3. Оптимальний потенціал підприємства.
4. Сучасні тенденції та особливості формування потенціалу.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Принципи та закономірності формування потенціалу підприємства.
2. Структурно-функціональна характеристика потенціалу сучасних підприємств.
3. Взаємозв'язок структурних елементів потенціалу підприємства.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Сутність процесу формування потенціалу підприємства.
2. Формування, оновлення потенціалу підприємства та його структурних складових.
3. Основні форми прояву ефекту синергії під час формування потенціалу підприємства.
4. Сучасні тенденції розвитку виробничого потенціалу.
5. Проблеми формування та перспективи розвитку потенціалу машинобудівних підприємств України.

Питання для дискусій

1. У чому полягає необхідність дослідження процесу формування потенціалу підприємства?
2. Яка ресурсна сегментація властива для потенціалу українських підприємств?
3. Які фактори впливають на вибір місця розташування підприємства?
4. Які особливості формування потенціалу підприємства залежно від специфіки підприємницької діяльності?
5. Чи існують розбіжності при досягненні цільових орієнтирів розвитку потенціалу матеріало-, машино-, трудо- та енергодомінуючих підприємств?

Практичні завдання

Задача

Згідно з методикою вартісної оцінки розміру складових елементів потенціалу підприємства при його формуванні необхідно розрахувати сукупну вартість потенціалу ВАТ «Оберіг» за даними звітного періоду (табл.1.1).

Розв'язок

1. Визначимо фондний потенціал:

$$\text{ФП} = \text{Ф} \times \text{Ен} = 114824 \times 0,15 = 17223,6 \text{ тис. грн.}$$

2. Визначимо потенціал оборотних фондів:

$$\text{ОП} = \text{М} \times \text{Км} = 39476 \times 0,82 = 32370,32 \text{ тис. грн.}$$

Таблиця 1.1

Вихідна інформація для вартісного розрахунку розміру складових елементів потенціалу ВАТ «Оберіг»

№ з/п	Показники	Одиниці виміру	У базовому періоді	У звітному періоді
1.	Середньорічна вартість основних виробничих фондів	тис. грн.	106485,0	114824,0
2.	Нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень	коеф.	0,15	0,15
3.	Середньорічна вартість оборотних засобів	тис. грн.	32706,0	39476,0
4.	Коефіцієнт витягу продукції із оборотних засобів	коеф.	0,8	0,82
5.	Сумарна вартість нематеріальних активів і земельних ресурсів за експертною оцінкою	тис. грн.	21732,0	24944,0
6.	Середньоспискова чисельність промислово-виробничого персоналу	осіб	7599,0	7590,0
7.	Продуктивність праці у розрахунку на 1 працівника	тис. грн.	13,0	13,8
8.	Товарна продукція у порівнянних цінах	тис. грн.	98649,0	104370,0
9.	Фондоозброєність у розрахунку на 1 працівника	тис. грн.	14,0	15,1
10.	Інноваційні витрати	тис. грн.	27200,0	37849,0
11.	Витрати на управління	тис. грн.	5732,1	6890,0
12.	Балансовий прибуток	тис. грн.	27706,0	43720,0
13.	Повна собівартість товарної продукції	тис. грн.	71383,0	74275,0

Таблиця 1.2

Додаткова вихідна інформація за рік, що є попереднім до базового

№ з/п	Показники	Одиниці виміру	За попередній рік до базового
1.	Продуктивність праці у розрахунку на 1 працівника	тис. грн.	12,0

2.	Фондоозброєність у розрахунку на 1 працівника	тис. грн.	13,0
----	---	-----------	------

3. Визначимо потенціал нематеріальних активів:

$$НП = \sum_{i=1}^n (H_e \times E_n) = 24944 \times 0,15 = 3741,6 \text{ тис. грн.}$$

4. Визначимо оцінку живої праці:

$$A = Пп \times (\Delta\Phi_o : \Delta\Pi) = 13,8 \times (15,1 - 14,0) / (13,8 - 13,0) = 18,975 \text{ тис. грн.}$$

Потенціал технологічного персоналу:

$$ПТП = A \times Ч \times Нт = 18,975 \times 7590 \times 0,15 = 21603,04 \text{ тис. грн.}$$

5. Визначимо розмір виробничого потенціалу:

$$ВП = \Phi\Pi + О\Pi + Н\Pi + ПТП = 17223,6 + 32370,32 + 3741,6 + 21603,04 = 74938,56 \text{ тис. грн.}$$

6. Визначимо обсяг потенціалу підприємства:

$$ПП = В\Pi + І\Pi + \Phi_{ін}\Pi + У\Pi + М\Pi + НТП + \Pi_{інф} + \Pi_{інфр} = 74938,56 + 37849 + 6890 + 43720 + 74275 = 237672,56 \text{ тис. грн.}$$

Висновок: сукупна вартість потенціалу ВАТ «Оберіг» складе 237672,56 тис. грн.

Практичне заняття № 3

Конкурентоспроможність потенціалу підприємства

План заняття

1. Фактори формування конкурентоспроможності потенціалу підприємства.
2. Конкурентоспроможність потенціалу підприємства.
3. Методи оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства.
4. Прикладні моделі оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Логістичні та математичні методи оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства.
2. Експрес-діагностика рівня конкурентоспроможності потенціалу підприємства.
3. Ефективні шляхи підвищення конкурентоспроможності потенціалу підприємства.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Основні етапи складання процедури оцінювання конкурентоспроможності об'єкта.
2. Матричні методи оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства.
3. Евристичні методи оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства.
4. Стан і шляхи підвищення конкурентоспроможності потенціалу машинобудівних підприємств України
5. Зарубіжний досвід визначення конкурентоспроможності потенціалу підприємства.

Питання для дискусій

1. Чи можна ототожнювати поняття «конкурентоспроможності потенціалу підприємства» та «конкурентні позиції підприємства»?
2. Яка сутність стратегічного аналізу конкурентоспроможності підприємства.
3. Які переваги та недоліки критеріальних методів оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства.
4. Які переваги та недоліки експертних методів оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства.

5. Які є рівні конкурентоспроможності підприємства?

Практичні завдання

Задача

Електротехнічна фірма „Промінь” виробляє обігрівачі для офісів та побутових споживачів і успішно конкурує на українському ринку з вітчизняними та закордонними виробниками. Для встановлення ціни на нову модель обігрівача фірма вирішила застосувати конкурентну модель ціноутворення, беручи за основу продукцію свого основного конкурента. При цьому вона хоче отримувати прибуток у розмірі, не меншому 25% від собівартості продукції, яка становить 62,2 грн./один..

Маркетологи фірми провели аналіз конкурентоспроможності нового товару відносно базового виробу конкурента. Аналіз показав, що за технічними параметрами новий виріб поступається базовому (індекс технічних параметрів $I_{ТП}=0,86$), але за економічними параметрами має кращі позиції ($I_{ЕП}=0,94$). Ціна базового виробу конкурентів - 86 грн.

Визначити ціну нового обігрівача за рівнем його конкурентоспроможності. Перевірити, чи виконується при такій ціні умова граничного рівня прибутковості, встановленого фірмою.

Розв'язок

1. Визначаємо інтегральний показник конкурентоспроможності нового обігрівача фірми порівняно з базовим виробом конкурентів:

$$k_{int} = \frac{I_{ТП}}{I_{ЕП}} = \frac{0,86}{0,94} = 0,915$$

2. Визначаємо ціну нового обігрівача згідно з конкурентною моделлю ціноутворення:

$$Ц = Ц_{бв} \cdot k_{int} = 86 \cdot 0,915 = 78,7 \text{ (грн.)}$$

3. Реалізація товару за даною ціною дасть змогу фірмі забезпечити прибутковість (відносно собівартості) у розмірі:

$$\Delta\Pi = \frac{Ц - S}{S} \cdot 100 = \frac{78,7 - 62,2}{62,2} \cdot 100 = 26,5\%$$

Висновок: такий рівень прибутковості задовольняє фірму ($\Delta\Pi > 25\%$).

Практичне заняття № 4

Теоретичні основи оцінки потенціалу підприємства

План заняття

1. Оцінка потенціалу підприємства: основні цілі та сфери застосування.
2. Вартісний підхід до оцінки потенціалу підприємства.
3. Принципи та основні етапи оцінки потенціалу підприємства.
4. Правові основи оцінки вартості.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Системні та інтегральні методи оцінки потенціалу підприємства.
2. Якісні та кількісні методи оцінки потенціалу підприємства.
3. Модифікації вартості, що використовуються в оцінці потенціалу підприємства.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Сутність вартості й її основні класифікації.
2. Ризики при оцінці ринкової вартості потенціалу підприємства.

3. Етапи формування вартості потенціалу підприємства.
4. Переваги і недоліки інтегрального показника виміру потенціалу підприємства.
5. Правові засади механізму оцінки потенціалу підприємства в Україні.

Питання для дискусії

1. Як теоретично обґрунтувати алгоритм формування вартості?
2. Які є основні види вартості?
3. Назвіть основні характеристики принципів, пов'язаних з умовами ринкового середовища.
4. Чи існує універсальна модель оцінки потенціалу підприємства та його складових елементів?
5. Взаємодія яких факторів визначає вибір найкращого і найефективнішого варіанта використання потенціалу підприємства?

Практичні завдання

Задача

Визначити вартість товарного знаку як об'єкта промислової власності по прибутку.

Вихідні дані:

$Q = 100$ тис. одиниць за 10 років;

$C = 20$ тис. грн.;

характер виробництва продукції – серійний $DO = 0,25$;

$H = 0,15$.

Розв'язок

1. Визначаємо прибуток від реалізованої продукції, захищеної товарним знаком:

$$Prp = H \times Q \times C,$$

де H – норма прибутку;

Q – обсяг реалізованої продукції за основний термін дії товарного знаку;

C – ймовірна ціна одиниці продукції, захищеної товарним знаком

$$Prp = 0,15 \times 100\,000 \times 20\,000 = 300 \text{ млн. грн.}$$

2. Визначаємо вартість товарного знаку:

$$Стз = DO \times Prp$$

$$Стз = 0,25 \times 300 = 75 \text{ млн. грн.}$$

Висновок: вартість товарного знаку складе 75 млн. грн.

Практичне заняття № 5

Методичні підходи до оцінки потенціалу підприємства

План заняття

1. Методи оцінки вартості потенціалу підприємства.
2. Витратна концепція оцінки потенціалу підприємства.
3. Результатний підхід до оцінки вартості потенціалу підприємства.
4. Порівняльний підхід до оцінки вартості потенціалу підприємства.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Класифікаційна характеристика інформації, яка бере участь в оцінці потенціалу підприємства.
2. Порівняльна характеристика методичних підходів до оцінки потенціалу підприємства.
3. Методика розрахунку норми відшкодування.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Коефіцієнти капіталізації: їх зміст, сфера застосування та порівняльна характеристика.
2. Функції грошової одиниці: сфера застосування при оцінці вартості потенціалу підприємства.
3. Оцінка ринкової вартості підприємства: ризики й невизначеність.
4. Мультиплікатор: сутність, різновиди та методи використання для розрахунку ринкової вартості потенціалу підприємства.
5. Знос та його вплив на вартість об'єкта.

Питання для дискусій

1. Які переваги та недоліки мають витратні методи оцінки потенціалу підприємства?
2. Які переваги та недоліки мають дохідні методи оцінки потенціалу підприємства?
3. Які переваги та недоліки мають порівняльні методи оцінки потенціалу підприємства?
4. Які труднощі виникають при розрахунку коефіцієнта капіталізації?
5. У чому полягає складність розрахунку ставки дисконту?

Практичні завдання

Задача

Ринкова вартість споруд дорівнює 450 тис. грн. Тривалість їх економічного життя 50 років. Ставка доходу на інвестиції 12%. У перший рік експлуатації майновий комплекс (земельна ділянка і збудовані на ній споруди) приніс чистий операційний дохід у розмірі 65 тис. грн. На основі техніки залишку для землі необхідно розрахувати вартість земельної ділянки. Інвестиції у будівлі компенсуються за ануїтетним методом (0,120417).

Розв'язок

1. Визначаємо коефіцієнт капіталізації для споруд

$$K_{\text{кап}} = N_{\text{воз}} + \text{Ставка доходу}$$

де $N_{\text{воз}}$ – норма відшкодування

$$N_{\text{воз}} = 1 / n_{\text{воз}}$$

де $n_{\text{воз}}$ – кількість років за які передбачається відшкодування собі вартість об'єкту

$$N_{\text{воз}} = 1 / 50 = 0,02$$

$$K_{\text{кап}} = 0,02 + 0,12 = 0,14 = 14\%$$

2. Розраховуємо чистий операційний дохід (ЧОД), який приходить на споруди:

$$\text{Вартість} = \text{ЧОД}_{\text{спор}} / K_{\text{кап}}$$

$$\text{ЧОД}_{\text{спор}} = \text{Вартість} \times K_{\text{кап}}$$

$$\text{ЧОД}_{\text{спор}} = 450 \times 0,14 = 63 \text{ тис.грн.}$$

3. Визначаємо чистий операційний дохід (ЧОД), який приходить на землю:

$$\text{ЧОД}_{\text{зем}} = \text{ЧОД}_{\text{рік}} - \text{ЧОД}_{\text{спор}}$$

де $\text{ЧОД}_{\text{рік}}$ - чистий операційний дохід у перший рік експлуатації

$$\text{ЧОД}_{\text{зем}} = 65 - 63 = 2 \text{ тис. грн.}$$

4. Розраховуємо вартість земельної ділянки:

$$\text{Вартість} = \text{ЧОД}_{\text{зем}} / \text{Ставка доходу}$$

$$\text{Вартість} = 2 / 0,12 = 16,67 \text{ тис.грн.}$$

Висновок: розрахувавши на основі метода залишку для землі визначили вартість земельної ділянки, яка складає 16,67 тис. грн.

Практичне заняття № 6

Оцінка вартості нерухомості

План заняття

1. Теоретичні аспекти визнання земельних ділянок та об'єктів нерухомості складовими потенціалу підприємства.
2. Оцінка вартості будівель і споруд.
3. Методичні основи оцінки вартості земельних ділянок.
4. Особливості оцінки земельних ділянок в Україні.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Фактори, що визначають вартість земельних ділянок сучасних підприємств.
2. Законодавче поле та сучасна практика оцінки земельних ділянок вітчизняних підприємств.
3. Механізми оренди земельних ділянок на регіональному рівні.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Суть методологічних принципів оцінки вартості земельних ділянок, будівель та споруд.
2. Характеристика витратних методів оцінки вартості земельних ділянок та об'єктів нерухомості.
3. Характеристика порівняльного підходу до оцінки вартості земельних ділянок та об'єктів нерухомості.
4. Значення й особливості нормативної та експертної оцінки земельних ділянок підприємств.
5. Характеристика основних методів результативного підходу оцінки вартості земельних ділянок, будівель та споруд.

Питання для дискусій

1. Який вплив мають зовнішні фактори на вартість земельних ділянок, будівель та споруд?
2. Які переваги та недоліки мають витратні, порівняльні та результативні методи оцінки вартості земельних ділянок, будівель та споруд?
3. Чи змінюється вартість земельної ділянки чи об'єктів нерухомості залежно від специфіки їх господарського використання?
4. Чому необхідно здійснювати системну оцінку цілісного земельно-майнового комплексу підприємства?
5. Чому принцип найліпшого й найефективнішого використання вважається головним при оцінці вартості земельних ділянок та об'єктів нерухомості?

Практичні завдання

Задача

Оцінити вартість земельної ділянки Київського зоопарку, який відвідують 75 000 людей на рік. Вартість квитка складає 5 грн., при цьому 4% відвідувачів не сплачують за вхід. Крім того, кожен відвідувач витрачає в середньому близько 6 грн. на їжу та розваги, з яких до зоопарку у вигляді прибутку надходить 40%. Загальні витрати зоопарку складають 295 000 грн. на рік. Вартість усіх тварин зоопарку та майна складає 821 500 грн. Ставка капіталізації встановлена на рівні 11,5%.

Розв'язок:

Показник	Значення
Валовий дохід зоопарку, грн	$75000 \times 5 \times 0,96 + 75000 \times 6 \times 0,4 = 540000$
Валові витрати, грн	295000
Валовий прибуток, грн	$540000 - 295000 = 245000$
Вартість тварин зоопарку та майна, грн.	821500
Ставка капіталізації, %	11,5
Прибуток від діяльності зоопарку, грн	$821500 \times 0,115 = 94472,5$
Залишок чистого операційного доходу від земельної ділянки	$245000 - 94472,5 = 150527,5$
Вартість земельної ділянки, грн.	$150527,5 : 0,115 = 1308934,8$

Висновок: вартість земельної ділянки склала 1308934,8 грн.

Практичне заняття № 7**Оцінка ринкової вартості машин та обладнання****План заняття**

1. Об'єкт, цілі та особливості оцінки машин та обладнання.
2. Класифікація та специфіка машин і обладнання.
3. Види старіння машин та обладнання.
4. Методи оцінки машин та обладнання.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Формування моделі оцінки техніко-технологічного потенціалу вітчизняних підприємств.
2. Ідентифікація об'єкта оцінки при визначенні вартості машин та обладнання. Міжнародні підходи до вирішення даної проблеми.
3. Способи запобігання знеціненню машин та обладнання.

Навчальні завдання**Теми для рефератів**

1. Основні методи визначення ефективного строку служби машин та обладнання.
2. Основні етапи та особливості оцінки ринкової вартості транспортних засобів.
3. Методика ідентифікації та оцінки вартості цілісних техніко-технологічних комплексів сучасних вітчизняних підприємств.
4. Сутність методу розрахунку за ціною однорідного об'єкта.
5. Характеристика трендового методу оцінки вартості машин та обладнання.

Питання для дискусії

1. Які переваги та недоліки одиничної, групової та системної оцінки вартості машин та обладнання?
2. Який взаємозв'язок між різними видами обліку машин та обладнання та процедурами оцінки їх вартості?
3. Які специфічні ознаки відрізняють машини та обладнання від інших об'єктів оцінки?
4. Від яких факторів залежить строк служби машин та обладнання?
5. Які чинники впливають на вартість машин та обладнання залежно від специфіки їх господарського використання?

Практичні завдання

Задача

Об'єкт оцінки має повну вартість заміщення 100 тис. грн. Величина фізичного зносу об'єкта складає 40%, технологічне старіння складає 15%, функціональне старіння – 10% і економічне старіння – 12%.

Необхідно визначити оціночну вартість об'єкта.

Розв'язок

1. Розраховуємо сумарні втрати вартості шляхом додавання до фізичного зносу всіх інших складових, що визначають старіння об'єкта:

$$40\% + 15\% + 10\% + 12\% = 77\%$$

2. Розраховуємо оціночну вартість об'єкта:

$$100 - 100 \times 0,77 = 23 \text{ тис. грн.}$$

Висновок: оціночна вартість об'єкта склала 23 тис. грн.

Практичне заняття № 8

Нематеріальні активи. Методи їх оцінки

План заняття

1. Формування нематеріальних активів підприємства та їх аналіз.
2. Роль, значення та характер участі нематеріальних активів у господарській діяльності підприємства.
3. Оцінка нематеріальних активів підприємства.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Оцінка ефективності функціонування інформаційної системи підприємства.
2. Формування системи управління інтелектуальною власністю підприємства.
3. Розрахунок вартості ноу-хау та інших видів нетрадиційних видів нематеріальних активів підприємства.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Етапи становлення та розвиток поняття «нематеріальні активи» підприємства.
2. Переваги та недоліки витратних, результативних та порівняльних методів оцінки нематеріальних активів.
3. Фактори та механізм формування потенціалу нематеріальних активів підприємства.
4. Особливості оцінки вартості науково-технічної інформації.
5. Основні методичні принципи оцінки вартості патентів та ліцензій.

Питання для дискусії

1. Який існує взаємозв'язок понять «інтелектуальна власність», «нематеріальні ресурси» та «нематеріальні активи»?
2. Які риси відрізняють нематеріальні ресурси від інших активів підприємства?
3. Як нематеріальні активи впливають на потенціал підприємства?
4. Формування структури портфеля нематеріальних активів підприємства залежить від сфери бізнесу?
5. Які особливості оцінки потенціалу нематеріальних активів у франчайзингових угодах підприємств?

Практичні завдання

Задача

Визначити вартість товарного знаку як об'єкта промислової власності по прибутку.
Вихідні дані: Q = 100 тис. одиниць за 10 років; Ц = 20 тис. грн.; характер виробництва продукції – серійний ДО = 0,25; Н = 0,15.

Розв'язок

1. Визначаємо прибуток від реалізованої продукції, захищеної товарним знаком:

$$\text{Прп} = Н \times Q \times Ц,$$

де Н – норма прибутку;

Q – обсяг реалізованої продукції за основний термін дії товарного знаку;

Ц – ймовірна ціна одиниці продукції, захищеної товарним знаком

$$\text{Прп} = 0,15 \times 100\,000 \times 20\,000 = 300 \text{ млн. грн.}$$

2. Визначаємо вартість товарного знаку:

$$\text{Стз} = \text{ДО} \times \text{Прп}$$

$$\text{Стз} = 0,25 \times 300 = 75 \text{ млн. грн.}$$

Висновок: вартість товарного знаку складе 75 млн. грн.

Практичне заняття № 9

Трудовий потенціал підприємства та його оцінка

План заняття

1. Роль і значення трудового потенціалу в економічних відносинах.
2. Кадровий потенціал підприємства.
3. Управлінський потенціал підприємства.
4. Методологія та методики оцінки трудового потенціалу підприємства.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Етапи становлення та розвиток категорії «трудовий потенціал».
2. Механізм використання сучасних моделей корисності при оцінці трудового потенціалу працівників підприємства.
3. Основні методики оцінки трудового потенціалу на вітчизняних підприємствах.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Класифікація та характеристика видових проявів трудового потенціалу підприємства.
2. Вплив системи мотивації на трудовий потенціал працівників підприємства.
3. Управління трудовим потенціалом організації, етапи його розвитку.
4. Розрахунок розміру та ефективності використання трудового потенціалу управлінського персоналу.
5. Характеристика основних одиниць для виміру трудового потенціалу.

Питання для дискусії

1. Які існують методи оцінки ефективності використання кадрового потенціалу?
2. Як визначити термін «якість трудового потенціалу»?
3. Чому необхідно відокремлювати аналіз трудового потенціалу технологічного та управлінського персоналу підприємства?

4. Чи відбуваються зміни в структурі трудового потенціалу підприємств під впливом факторів науково-технічного процесу?

5. Які фактори впливають на формування трудового потенціалу сучасних підприємств?

Практичні завдання

Задача

Визначте трудовий потенціал підприємства, виходячи з наступних даних: продуктивність праці співробітника у звітному році досягла 12,5 тис. грн.; індекс зростання продуктивності праці становить 1,12; індекс зростання фондоозброєності праці одного співробітника порівняно з базовим роком становить 1,05; середньооблікова чисельність промислово-виробничого персоналу становить 1520 чол.; коефіцієнт реалізації трудового потенціалу сягнув 78%; витрати на утримання адміністративно-управлінського персоналу становлять 15 400 грн.

Розв'язок

1. Визначаємо одиницю живої праці одного робітника:

$$A = 12,5 \times (0,05/0,12) = 5,21 \text{ тис. грн.}$$

2. Розраховуємо трудовий потенціал технологічного персоналу:

$$ТП_{\text{тех.}} = 5,21 \times 1520 \times 0,78 = 6176,98 \text{ тис. грн.}$$

3. Загальний трудовий потенціал підприємства складе:

$$ТП = 6176,98 + 15,4 = 6192,38 \text{ тис. грн.}$$

Висновок: трудовий потенціал підприємства склав 6192,38 тис. грн.

Практичне заняття № 10

Оцінювання вартості бізнесу

План заняття

1. Особливості методів оцінки вартості бізнесу.
2. Методи витратного підходу до оцінки вартості бізнесу.
3. Методи результатного підходу до оцінки вартості бізнесу.
4. Методи оцінки вартості бізнесу, що базуються на порівняльному підході.

Питання для поглибленого вивчення теми

1. Аналітичні технології структуризації бізнесу для оцінки його вартості.
2. Особливості створення цільових систем показників підприємств різних сфер діяльності.
3. Використання звітності підприємств у якості інформаційної бази оцінки вартості бізнесу.

Навчальні завдання

Теми для рефератів

1. Сучасні підходи до оцінки вартості гудвілу підприємства. Переваги та недоліки.
2. Необхідність та особливості оцінки вартості вітчизняного бізнесу.
3. Характеристика майнових методів оцінки вартості бізнесу.
4. Переваги та недоліки підходів до оцінки вартості бізнесу.
5. Характеристика та технологія застосування порівняльного підходу до оцінки вартості підприємства.

Питання для дискусій

1. Які основні ознаки загальної моделі оцінки вартості бізнесу?
2. Які переваги та недоліки основних методів оцінки вартості бізнесу?
3. Охарактеризуйте основні принципи методу прямої капіталізації.
4. Які ознаки примусової ліквідаційної вартості?
5. Особливості методу дисконтування грошових потоків і капіталізації прибутку.

Практичні завдання

Задача

Необхідно оцінити підприємство, що отримало в останньому фінансовому році чистий прибуток у розмірі 950 тис. грн. аналітик знає, що недавно була продана подібна компанія за 8 000 тис. грн., чистий прибуток якої за аналогічний період склав 800 тис. грн.

Розв'язок

1. Розрахуємо по компанії-аналога мультиплікатор: ціна/чистий прибуток:
$$80000 : 800 = 10.$$
2. Визначимо вартість компанії, що підлягає оцінці:
$$950 \times 10 = 9\,500 \text{ млн. грн.}$$

Висновок: вартість оцінюваного підприємства склала 9 500 млн. грн.

ГЛОСАРІЙ

Ануїтет - це потік рівновеликих платежів, що надходять або сплачуються через однакові інтервали часу протягом певного періоду.

Балансова вартість - це вартість витрат на будівництво або придбання об'єкта власності, що відбивається в балансовій звітності.

Будівлі - це інженерно-архітектурні споруди, що створюють приміщення для певних бізнес-процесів.

Вартість - це міра того, скільки покупець готовий заплатити за оцінювану власність.

Виробничий і господарський інвентар - це предмети технічного призначення, що беруть участь у виробничому процесі, але не належать ані до машин, ані до обладнання.

Виробничий потенціал підприємства - це узагальнююча характеристика, яка відбиває спроможність наявних на підприємстві персоналу та засобів виробництва до перетворення ресурсів, які подаються на вхід виробничої системи, на готову продукцію та послуги на виході з цієї системи.

Витрати - це міра витрат, необхідних для того, щоб створити об'єкт, подібний до оцінюваного.

Витратний (майновий) підхід - визначає вартість об'єкта на основі суми витрат на його створення та використання.

Відкладені, або відстрочені, витрати - це організаційні витрати, що здійснюються в момент створення підприємства (наприклад, витрати, пов'язані з утворенням юридичної особи - гонорари юристам за складання установчих документів, послуги за реєстрацію фірми).

Грошовий потік - це грошові суми, що виникають на підприємстві в певній хронологічній послідовності.

Гудвіл - сукупність таких елементів бізнесу або персональних якостей, які стимулюють клієнтів користуватися послугами даного підприємства (особи) і забезпечують отримання надприбутку.

Дійсний (ефективний) валовий дохід - це дохід, який отримується з урахуванням фактичного або прогнозованого рівня незайнятості у використанні виробничого потенціалу і втрат від недодержання доходу з інших причин, як правило, не пов'язаних з функціональним використанням об'єкта.

Доходний підхід - це підхід, відповідно до якого вартість об'єкта власності визначається поточною (капіталізованою) вартістю очікуваних потоків доходів за період його експлуатації.

Енергетичне обладнання - це генератори, що виробляють теплову й електричну енергію та двигуни, які перетворюють енергію будь-якого виду на механічну.

Заставна вартість - це оцінка за ринковою вартістю майна чи майнових прав, що передаються як гарантія забезпечення боргових чи інших зобов'язань.

Земельна ділянка - це частина земної поверхні, що має фіксовані межі, характеризується визначеним розташуванням, природними властивостями, певними фізичними параметрами, правовим і господарським статусом та іншими характеристиками, які дозволяють використовувати її в економічних відносинах.

Земля – це специфічний засіб виробництва, що функціонує в усіх галузях господарського комплексу.

Інноваційний потенціал - це об'єднані можливості підприємства щодо генерації, сприйняття та впровадження нових радикальних і модифікованих ідей для його системного, організаційного, технічного та управлінського оновлення.

Інтелектуальна власність - це виключне право фізичної або юридичної особи на результати інтелектуальної діяльності та прирівняні до них засоби індивідуалізації юридичної особи, індивідуалізації продукції, виконуваних робіт або послуг (фірмове найменування, товарний знак, знак обслуговування).

Інформаційне обладнання - це обладнання, призначене для перетворення, передавання та збереження інформації: обладнання систем зв'язку, засоби вимірювання й управління, засоби обчислювальної техніки й оргтехніки, засоби візуального й акустичного відображення інформації, засоби збереження інформації, театральне-сценічне обладнання.

Інформаційний потенціал - це єдність організаційно-технічних та інформаційних можливостей, які забезпечують підготовку та прийняття управлінських рішень і впливають на специфіку виробництва через збір, зберігання (накопичення), обробку та розповсюдження інформаційних ресурсів.

Інфраструктурний потенціал - це збалансовані за вимогами виробництва можливості цехів, господарств і служб, які забезпечують необхідні умови для діяльності основних підрозділів підприємства та задоволення соціальних потреб його персоналу.

Кадровий потенціал - це трудові можливості підприємства, здатність персоналу до генерування ідей, створення нової продукції, його освітній, кваліфікаційний рівень, психофізіологічні характеристики і мотиваційний потенціал.

Капіталізація - це процес перерахунку доходів, отриманих від використання об'єкта власності.

Конкурентоспроможність потенціалу підприємства - це комплексна порівняльна характеристика потенціалу, яка відбиває ступінь переваги індикаторів якості використання ресурсів та організації взаємозв'язків між ними, що визначають ефективність потенціалу на певному ринку за певний проміжок часу, щодо сукупності індикаторів підприємств-аналогів.

Ліквідаційна вартість – це грошова сума, яку реально можна отримати від продажу оцінюваної власності, коли бракує часу для проведення адекватного маркетингу і визначення її ринкової вартості.

Майнові права - це права користування земельними ділянками, природними ресурсами, водними об'єктами, підтвердженням яких є ліцензія, права оренди.

Макросередовище підприємства - це стан економічних, міжнародних, інформаційних, технічних, політичних, правових, екологічних та соціальних факторів.

Маркетинговий потенціал - це максимальна можливість підприємства щодо систематизованого спрямування всіх його функцій на задоволення потреб споживачів і використання потенційних ринків збуту.

Машини і обладнання - усі види активної частини основних фондів, які безпосередньо впливають на предмет труда: силові й робочі машини й обладнання, транспортні засоби, виробничий і господарський інвентар.

Мікросередовище підприємства - це стан підприємства, споживачі, конкуренти, постачальники.

Науково-технічний потенціал - це узагальнююча характеристика рівня наукового забезпечення виробництва: науки, техніки, технології, інженерної справи, виробничого досвіду, можливостей і ресурсів, які є у підприємства для вирішення науково-технічних проблем.

Нематеріальні активи - це різного роду права та привілеї, які забезпечують власникам певний дохід або іншу користь, мають вартість, але не мають матеріально-речовинного змісту.

Нерухомість - це об'єкти з фіксованим місцем розташування у просторі (на земній поверхні) та все, що з ними невід'ємно пов'язано над чи під землею, а також сукупність прав, що визначає їхній юридичний статус.

Операційна синергія - це економія на операційних видатках за рахунок взаємодії маркетингового, фінансового та логістичного потенціалів.

Опосередкована користь – це збільшення вартості потенціалу підприємства або зміна мультиплікатора ціна/прибуток.

Орендна вартість - це розрахункова величина вартості об'єкта оцінки, яка використовується для визначення нормативу орендної плати. За базу орендної вартості беруть зазвичай ринкову вартість об'єкта нерухомості при умові подальшого його використання в такий самий спосіб, що і на дату оцінки.

Оцінка - це результат визначення й аналізу якісних і кількісних характеристик об'єкта, що управляє, а також процес управління ним.

Оцінка вартості потенціалу підприємства - це упорядкований, цілеспрямований процес визначення у грошовому виразі вартості об'єкта з урахуванням потенційного та реального доходу, який має місце в певний проміжок часу в умовах конкретного ринку.

Персонал - це сукупність постійних працівників на одному підприємстві, що отримали необхідну професійну підготовку і мають досвід у практичній діяльності.

Поліпшення земельної ділянки - це фізичні наслідки будь-яких заходів, що призвели до зміни рельєфу, умов освоєння та експлуатації земель, або прибутковості з її використання.

Порівняльний (ринковий) підхід - визначає вартість на базі співставлення з аналогами, що вже були об'єктами ринкових угод.

Потенціал відтворення - це сукупність матеріально-технічних, фінансових, нематеріальних та інших ресурсів капіталу, які знаходяться у розпорядженні підприємства та можуть бути додатково залучені та використані для простого й розширеного відтворення факторів виробництва та інших складових потенціалу підприємства.

Потенціал організаційної структури управління - це загально управлінський формальний та неформальний механізм функціонування підприємства, який втілює у собі рівень організації функціональних елементів системи та характер взаємозв'язків між ними.

Потенціал підприємства - це можливості системи ресурсів і компетенції підприємства створювати результат для зацікавлених осіб за допомогою реалізації бізнес-процесів.

Потенціал як економічна категорія - наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, що можуть бути використані для досягнення, здійснення будь-чого.

Потенційний валовий дохід - це дохід, який отримується в результаті повного завантаження виробничих потужностей, повної зайнятості, ефективного менеджменту в разі використання всього, що має власник, найкращим, найбільш ефективним способом.

Профіль об'єкта - це сукупність специфічних параметрів, що характеризують об'єкт аналізу, і завдяки яким він відомий цільовій групі споживачів.

Пряма користь - це збільшення чистих грошових потоків від найбільш повного використання потенціалу підприємства. Вона має місце при операційній, управлінській та фінансовій синергії.

Результативний (доходний) підхід - вартість об'єкта оцінюється на основі величини чистого потоку позитивних результатів від його використання.

Ринкова вартість - це така вартість, за яку можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна зі сторін діяла зі знанням справи, розсудливо і без будь якого тиску зі сторони.

Розвиток підприємства - це цілеспрямована діяльність підприємства, пов'язана з удосконаленням процесів результативного розв'язання проблем соціального, організаційного, економічного, техніко-технологічного й інших напрямків, що виникають під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, через постійний перегляд стратегій, функцій, структур, за ініціативи каталізатора змін із застосуванням теорії мотивації, досліджень дією, раціональних та інших методів.

Силові та робочі машини й обладнання - це машини, інструменти, апарати й інші види обладнання, призначені для механічного, термічного та хімічного впливу на предмет праці з метою зміни його форми, властивостей, стану або положення.

Спеціальна вартість - це сума ринкової вартості та надбавки до неї, яка формується за наявності нетипової мотивації або особливої зацікавленості потенційного покупця або користувача в об'єкті оцінки.

Споруди - це будівельні об'єкти, призначені для здійснення спеціальних технічних процесів, а також усього комплексу супровідних процесів.

Ставка дисконту - це необхідна інвесторам ставка доходу на вкладений капітал порівняно з рівнем ризику об'єкта.

Ставка капіталізації - це коефіцієнт, що застосовується для визначення вартості об'єкта, виходячи з очікуваного доходу від його використання за умови, що дохід передбачається незмінним протягом визначеного періоду в майбутньому.

Стратегічний аналіз - це комплексне дослідження економічної системи за параметрами, що визначають її майбутній стан.

Страхова вартість - це вартість, яка базується на вартості заміщення або відтворення об'єкта оцінки в цілому чи окремих його елементів, найбільш піддатливих до руйнування або знищення.

Транспортні засоби - це пристрої, призначені для переміщення людей і вантажів (залізничний, водяний, автомобільний, повітряний, космічний, міський транспорт і засоби напільного виробничого транспорту).

Трудовий потенціал - це персоніфікована робоча сила, яка розглядається у сукупності своїх якісних характеристик.

Трудові ресурси - це працездатна, економічно активна частина населення, яка володіє фізичними та культурно-освітніми можливостями для участі в економічній діяльності підприємства.

Управлінська синергія - це економія за рахунок оптимального формування потенціалу організаційної системи управління.

Управлінський потенціал - це навички та здібності керівників різних рівнів менеджменту з формування, організації, створення належних умов для функціонування та розвитку соціально-економічної системи підприємства.

Фінансова синергія - це економія за рахунок змін підходів щодо формування фінансового потенціалу підприємства

Фінансовий потенціал - обсяг власних, позикових і залучених фінансових ресурсів підприємства, який перебуває в його розпорядженні для здійснення поточних і перспективних витрат.

Цілісний архітектурний комплекс - сукупність будівельних елементів і конструкційних рішень, яка визначає можливість об'єкта виконувати корисні функції та запобігає недопустимим деформаціям у межах установленого проміжку часу й умов експлуатації.

Чистий операційний дохід - це дійсний валовий дохід за мінусом операційних витрат. За змістом чистий операційний дохід близький до такого поняття як прибуток.

Юридичний статус - сукупність прав власності за будови, застави, сервітутів, переваги придбання й інших законних зобов'язань, пов'язаних земельними ділянками, які визначають специфіку їхнього відчуження та використання.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

БАЗОВА

1. Василенко В. О. Стратегічне управління підприємством: навчальний посібник. / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко – Вид. 2-ге, виправл. і доп. За ред. Василенко В. О. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 400 с.
2. Добикіна О.К., Рижигов В.С. Потенціал підприємства: формування та оцінювання: підручник / За ред. О.К. Дибикіної. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 208 с.
3. Должанський І.З., Загорна Т.О. Управління потенціалом підприємства: навч. посіб. / за заг. ред. І.З. Должанського. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 362 с.
4. Кирилюк Є.М. Економічне оцінювання: навч. посібник / Є.М. Кирилюк. – Черкаси: Вид. від ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – 224 с.
5. Ковтун О. І. Стратегія підприємства: навч. посібник. / О. І Ковтун – 2-ге вид., стереотип. – Львів: «Новий світ – 2000», 2006. – 388 с.
6. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: навч. посібник / Н.С. Краснокутська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
7. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / Н.С. Краснокутської. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
8. Круш П.В. Оцінка бізнесу: навч. посібник / П.В. Круш, С.В. Поліщук. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с.
9. Куденко Н. В. Стратегічний маркетинг: навч. посібник / Н. В. Куденко. – Київський національний економічний ун-т. – 1998. — 151с.
10. Назаренко О. В. Стратегія підприємства: навч. посіб. / О.В. Назаренко – Х.: Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2003. – 144 с.
11. Наливайко А.П. Теорія стратегії підприємства. / А.П. Наливайко Сучасний стан та напрямки розвитку: Монографія. – К.:КНЕУ, 2001. – 227 с.
12. Немцов В. Д. Стратегічний менеджмент. / В. Д Немцов, Л.Є Довгань - К.: КПП – 2001. - 557 с.
13. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник / О.С. Федонін, І.М. Рєпіна, О.І. Олексюк – К.:КНЕУ, 2004. – 316 с.
14. Хомяков В.І., Бакум І.В. Управління потенціалом підприємств: навч. посіб. / за ред. В.І. Хомякова. - К.: Кондор, 2007. – 400 с.

15. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: Підручник / З.Є. Шершньова – Київський національний економічний ун- т. — 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2004. — 700 с.

ДОПОМІЖНА

1. Герасимчук В. Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання: навч. посібн. / В. Г. Герасимчук – К.: КНЕУ, 2000. - 360 с.

2. Иванов Н.И. Экономические аспекты производственного потенциала: теория практика. – Донецьк, 2000.

3. Оберемчук В. Ф. Стратегія підприємства: Короткий курс лекцій. / В. Ф Оберемчук – К.: МАУП, 2000. – 128 с.

4. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства: Підручник. / М.Г. Саєнко – Тернопіль: «Економічна думка». – 2006. – 390 с.

5. Сумець О. М. Стратегія підприємства. Теорія, ситуації, приклади: Навчальний посібник. / О.М. Сумець – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 320 с.

6. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / О.С. Федонін – К.: КНЕУ, 2003. – 316 с.

7. Закон України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність України” від 12.07.2001.

8. Національний стандарт 1 “Загальні засади оцінки майна майнових прав”.

9. Закон України “Про оцінку земель” від 11.12.2003 6, 7

10. Бюджетний кодекс України. – К., 2002. 1, 2, 11

11. Господарський кодекс України. – К., 2002. 1, 11